

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 94(477.81/82):911.375“18”]:314.02

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290614](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290614)

УРЯДОВА СТАТИСТИКА ПРО МІСТА ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДО 1870-Х РОКІВ)

Оксана Карліна

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк

E-mail: karlina.oxana@vnu.edu.ua

Researcher ID: 3173402/oksana-karlina

<https://orcid.org/0000-0001-8706-942X>

Розглянуто статистичні видання XIX ст. (до 1870-х років), в яких містяться відомості про волинські міста. Виділено етапи формування державної статистики в Російській імперії в контексті збору даних про міські поселення і міську економіку. Докладно проаналізовано зміст статистичних джерел, виданих міністерством внутрішніх справ; вказано на особливості та недоліки кожної з цих публікацій. Зазначено, що перша робота вченого-статистика Карла Германа за своїм змістом була історико-статистичним дослідженням компілятивного характеру. Значно повніші статистичні відомості про міські поселення, в тому числі й у Волинській губернії, містились у публікації, підготовленій під керівництвом Матвія Штерна. Її можна назвати основою для укладання наступних збірників, надрукованих у 1830-х – 1840-х роках. У них у табличній формі подано узагальнену статистичну інформацію про міське населення. У статистичних таблицях, опублікованих у 1858 р., включено широке коло матеріалів про міста соціально-економічного і культурного змісту, достовірність яких опирається на щорічні звіти губернаторів імператорові. Підкреслено, що у наступному виданні укладачі не обмежилися лише складанням таблиць, але й провели їх ґрунтовний аналіз. У статті зазначається, що підготовка реформи міського управління потребувала від центральної влади планової роботи щодо збору відомостей про міську економіку. За результатами цієї роботи вийшло два об'ємні статистичні довідники, які слугують важливим джерелом для вивчення історії міст до реформи 1870 р. Їх доповнила докладна інформація про міську економіку на початок 1860-х років, яка міститься ще в одному виданні, підготовленому міністерством внутрішніх справ. Зауважено, що досліднику, який займається міською тематикою першої половини XIX ст., треба брати до уваги неоднорідність, неповноту і неточність статистичних відомостей унаслідок відсутності тривалої практики ведення державної статистики у Російській імперії. У той же час статистичні джерела залишаються дуже значимими для історичної урбаністики.

Ключові слова: Волинська губернія, статистичні джерела, міські поселення, міністерство внутрішніх справ, державна статистика.

Постановка проблеми. Історія українських міст займає вагомe місце у вітчизняній історіографії, тому вивчення джерельної бази, яка поглиблює наші знання про цей предмет, залишається актуальною. Дослідження міської історії Волинської губернії кінця XVIII – середини XIX ст. потребує пошуку репрезентативного корпусу джерел, їх систематизації, з'ясування достовірності відомостей, які в них містяться, оцінки і визначення пріоритетності з погляду значимості для досягнення поставленої мети і завдань дослідження. В історичній урбаністиці цінними є джерела, що містять відомості соціально-економічного і культурного змісту: про населення, становий поділ, зайнятість, міське господарство, освіту, повсякденність. До таких належать опубліковані статистичні джерела, укладачами яких були чиновники вищих органів влади. До уваги треба взяти той факт, що статистичні матеріали мають стійкі загальні ознаки форми і змісту внаслідок їхніх соціальних функцій, а також вони є поліваріативними за своєю суттю. Крім того, ці джерела написані російською мовою, тому серед методичних прийомів важливо якомога точніше

перекласти оригінали з урахуванням специфіки лексики і термінології.

Література. Зазначена проблема не була предметом окремого дослідження. Дотичною до неї є стаття Сергія Добржанського, в якій розглянуто висвітлення розвитку волинських міст другої половини XIX – початку XX ст. у довідкових виданнях [Добржанський, 2019]. До такого виду публікацій автор зарахував як статистичні матеріали, підготовлені чиновниками військового відомства й міністерства внутрішніх справ, так і розвідки краєзнавців того часу (М. Теодоровича, Т. Вержицького, М. Зуца) та огляди Волинської губернії, які слугували додатками до щорічних звітів волинського губернатора імператорові. Очевидно, що не всі перелічені видання можна відносити до довідкових, маючи на увазі мету їх створення.

Військово-топографічні описи XIX ст., як важливі джерела з історії українських губерній, проаналізовано у кількох роботах Інни Петрової [Петрова, 2008; Петрова, 2013; Петрова, 2019.]. Автор висвітлює процес створення цих документів, встановила рівень

їхніх інформаційних можливостей та функціонування в документальному середовищі в різні історичні часи. Наступна джерелознавче дослідження цієї авторки присвячене вивченню системи фондоутворення, зберігання та використання описово-статистичних джерел останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. (топографічних й камеральних описів, економічних приміток до картографічних матеріалів Генерального межування, військово-топографічних описів, матеріалів первинного обліку населення, знаних як ревізії «сказки») [Петрова, 2020.].

Науковою новизною запропонованої статті є узагальнення урядової статистичної інформації про міські поселення Волинської губернії, опублікованої до 1870 р. у виданнях, укладачами яких були міністерські чиновники.

Дослідження базується на критичному аналізі статистичних джерел з метою з'ясування їхньої достовірності. Для цього розкривається мета, об'єкти підрахунку, територія й організація збору статистичних даних, способи обробки та перевірки отриманих відомостей; зазначається, які дані, що цікавлять історика, не увійшли у розроблені статистичні таблиці. Також використано методи джерелознавчого аналізу: порівняльний, кореляції даних.

Мета дослідження. Визначити повноту й достовірність інформаційного наповнення збірників статистичних матеріалів, підготовлених вищими органами державної влади до початку міської реформи 1870 р., з ціллю їх потенційного використання в ході дослідження соціально-економічної та культурної історії міст Волинської губернії.

Виклад основного матеріалу. Одними з важливих джерел, що відображають розвиток волинських міст, залишаються статистичні матеріали, як неопубліковані, так і опубліковані в офіційних статистичних оглядах і збірниках різних міністерств XIX ст. Насамперед йдеться про міністерство внутрішніх справ, у складі якого в 1819 р. було утворено статистичне відділення. До його завдань входили збір і систематизація даних, отриманих від губернських статистичних комітетів [Высшие и центральные..., 2001, с. 48–49; Высочайше утвержденные..., 1835, с. 280–283].

Перші комплексні роботи за своїм змістом були історико-статистичними. У своїй більшості матеріал носив компілятивний характер, але в той же час містив відомості щодо формування статистичних даних, каналів їх надходження.

Одним із перших видань стала робота начальника статистичного відділення міністерства внутрішніх справ, відомого вченого-статистика Карла Германа, яка є фактично збірником систематизованих і дещо доповнених статей зі статистики населення, опублікованих раніше [Герман, 1819]. У вступі автор підкреслив, що «статистичні дослідження знайомлять із землею, з виробами землеробства і промисловості держави, з освітою народу і рівнем благополуччя, досягнутим останнім» [Герман, 1819, с. 1]. Серед використаних К. Германом джерел були матеріали п'ятої (1795 р.) і шостої (1811 р.) ревізій, а також надіслані губернаторами на запит міністерства поліції відомості про стан благоустрою в містах на 1811 р.

Зібрані матеріали послужили основою для складання таблиць міських поселень у губерніях, які об'єднані в економічні райони. У розділі «Про народонаселення і вигляд міст Російської імперії» узагальнено відомості про кількість міст, чисельність міських мешканців і поділ їх за станами, а також про міські будівлі [Герман, 1819, с. 213–325]. З цією публікацією дізнаємось, у Волинській губернії за 5-ою ревізією налічувалось 910 купців і 33093 міщан, за 6-ою – 433 купців і 33422 міщан [Герман, 1819, с. 156]. У переліку міст з поділом на губернські, повітові й заштатні Волинську губернію автор пропустив, не вказав відомостей про будівлі у волинських містах, але подав список зі 36 містечок із численними помилками в їхніх назвах [Герман, 1819, с. 234–244].

Через десять років статистичні відомості про міста опублікував Матвій Штер, директор департаменту поліції, завідувач статистичним відділом при міністерстві внутрішніх справ [Штер, 1829]. У формі таблиць він виклав такі дані: губернія, до якої належить місто, на якій річці розташоване, чисельність мешканців з поділом за статтю, чисельність купців, кількість будинків мурованих і дерев'яних, церков і монастирів, навчальних і благочинних закладів, заводів і фабрик, торгових яток або ринків, трактирних закладів, лазень і міських садів. У цій публікації знаходимо таку інформацію про Луцьк (до прикладу): в місті мешкало 5985 осіб обох статей, з яких 20 належали до купецького стану, налічувалось 28 мурованих, 367 дерев'яних будівель, дві церкви, сім монастирів, два навчальні заклади, чотири благочинні заклади, одна фабрика, 17 торгових яток, два трактири, 44 корчми («питні заклади»), дві лазні, садів не було [Штер, 1829, с. 42–43]. У цьому виданні знаходимо також статистичні відомості про містечко Олика, яке віднесене до категорії «заштатних» (тобто не повітових) міст [Штер, 1829, с. 58–59].

У 1834 р. міністерство внутрішніх справ випустило нову версію статистики про міста, в якій містяться деякі додаткові дані порівно з попередньою роботою [Обозрение состояния..., 1834]. Так, у цьому збірнику (також у формі таблиць) повідомляється чисельність осіб купецького стану з поділом за статтю у кожній з трьох гільдій, кількість церков мурованих і дерев'яних, духовних і світських навчальних закладів (з чисельністю учнів), чисельність робітників на фабриках і заводах. Привертає увагу розміщена у кінці цього видання окрема таблиця з узагальненою статистичною інформацією про містечка в кожній губернії. З цієї таблиці дізнаємось, що у Волинській губернії налічувалося 131 містечко і два «посади», в яких мешкало 195 502 особи, налічувалось 12 осіб купецького стану 1-ої гільдії, 23 особи – 2-ої гільдії, 1214 осіб – 3-ої гільдії, працювало три духовні (з 1004 учнями) й чотири світські (з 49 учнями) навчальні заклади [Обозрение состояния..., 1834, с. 66–67].

На початку 1840-х років вийшли дві публікації про стан міст [Статистические таблицы о состоянии..., 1840; Статистические таблицы о состоянии..., 1842]. У кожній із них подано соціально-демографічні і соціально-економічні дані. Статистичні таблиці, оприлюднені в 1840 р., не вирізнялися точністю, тому після перевірки відомостей у губерніях вони були

надруковані вдруге в 1842 р. У табличній формі повідомляються такі дані: загальна чисельність мешканців (з поділом за статтю), в тому числі духовенства, дворян, чиновників, почесних «граждан», купців (з поділом за гільдіями і статтю), міщан; кількість церков мурованих і дерев'яних, будинків мурованих і дерев'яних, навчальних закладів духовних і світських, учнів у них, фабрик і заводів, робітників у них, торгових яток, трактирних закладів, корчм («питних закладів»), виправних закладів; міські доходи. У цьому виданні є таблиця, яка показує відсоток міських мешканців у загальній чисельності населення губернії, а в містах – відсоток дворян, купців і міщан у чисельності мешканців міста, а також скільки мешканців пересічно припадало на один будинок [Статистические таблицы о состоянии..., 1842, с. 72]. Особливе зацікавлення викликає інформація про суми міських доходів (в рублях сріблом). Впадає в око, що у Волинській губернії, крім повітових міст, подана статистична інформація про Бердичів із зазначенням його статусу як «містечко». На той час у Бердичіві мешкало 35,5 тис. осіб, що удвічі більше, ніж у губернському Житомирі, з яких 2823 особи належали до купецького стану, що складало 65% від загальної чисельності купецтва в губернії [Статистические таблицы о состоянии..., 1842, с. 6–7]. Тоді Бердичів був найбільшим торгово-економічним центром всіх південно-західних губерній.

Нова версія таблиць вийшла в 1852 р. і містила відомості про міста на 1 травня 1847 р. [Статистические таблицы о состоянии..., 1852]. Крім додавання однієї графі «цінність виробів на фабриках і заводах» (тобто вартість виробленої продукції), її рубрикація відповідала повністю попередньому виданню.

Таблиці, опубліковані в 1858 р., включають широке коло матеріалів, які відносяться до 1856 р. [Статистические таблицы..., 1858]. У першій частині є інформація про площу губернії, кількість міських і сільських поселень у ній за видами, навчальних закладів і чисельність учнів у них, вартість виробленої продукції на фабриках і заводах губернії, загальна сума оголошеного купецького капіталу, чисельність мешканців у містах і в повітах за статтю, чисельність народжених і померлих та кількість шлюбів протягом 1856 р., кількість церков, будинків, яток у містах; сума міських доходів. Вперше додано статистичну інформацію про прикордонне містечко Радзивилів, в якому розташовувалась найбільша митниця на російсько-австрійському кордоні [Статистические таблицы..., 1858, с. 20–21]. Цікаво, що відомості про міста були запозичені із додатків до губернаторських звітів імператорові [Статистические таблицы..., 1858, с. 250].

Друга частина містить загальні таблиці по всій імперії, в яких статистичні матеріали груповані по губерніях. В деяких з них відображена міська тематика. Наприклад, у таблиці «Народна освіта, фабричне й заводське виробництво, торгові капітали, міські доходи» є такі графі: «Число оголошених торгових капіталів» з поділом на три гільдії і разом, «Міські доходи» із загальною сумою всіх доходів міських поселень губернії. З таблиці «Список міст Російської імперії за 1856 рік, розташованих за порядком їхньої

населеності» можна з'ясувати, яке місце займає кожне місто серед усіх міст держави за чисельністю жителів; також у цій таблиці вказані суми доходів міського бюджету [Статистические таблицы..., 1858, 216–217, 222–230]. Так, губернський Житомир займав 24-е місце з 29 350 мешканцями і 14 111 рублів сріблом доходів, а повітовий Луцьк – 229-е з 6524 мешканцями і 2361 рубль доходів серед усіх міст імперії [Статистические таблицы..., 1858, с. 222, 226].

Зміст третього розділу складають аналітичні статті, підготовлені як за даними, викладеними у попередніх частинах, так і за іншими статистичними відомостями. Вказано, що в 1854 р. господарський відділ міністерства внутрішніх справ приступив до складання повного списку міських поселень із поділом їх на міста і містечка. До цього видання відомості про кількість міст і містечок запозичені з поданих щорічних звітів губернаторів імператорові за 1856 р. [Статистические таблицы..., 1858, с. 249–250]. Інтерес викликають розрахунки про співвідношення між чисельністю жителів міст і жителів повітів.

Уточнені та виправлені статистичні дані за 1858 р. вийшли друком у 1863 р. [Статистические таблицы..., 1863]. На цей раз укладачі не обмежилися лише складанням таблиць, але й провели їх аналіз. Видання має п'ять розділів: 1. «Простір», 2. «Населені місцевості», 3. «Населення», 4. «Віросповідання» і 5. «Стани». Найважливішу інформацію, яка характеризує соціально-економічне становище міст, можна знайти у другому, третьому й п'ятому. Так, зокрема, у розділі «Населені місцевості» розглянуто терміни на означення основних видів міських і сільських поселень [Статистические таблицы..., 1863, с. 70–89]. Далі наведено адміністративну та економічну класифікацію населених пунктів. Із таблиць цієї частини можна дізнатись, що у Волинській губернії налічувалось аж 267 міських поселень, з яких 12 міст, 142 містечка, 10 передмість міст і містечок, 103 промислові заклади (буди, рудні, тартаки тощо, які «стоячи на нижчих ступенях заводської промисловості і майже на межі сільських промислів, не включені в загальне число фабрик і заводів») [Статистические таблицы..., 1863, с. 90–91, 104].

Розділ «Населення» починається з огляду методів обліку населення, використовуваних у середині XIX ст. З нього стає зрозумілим, що дані, викладені у таблицях, були отримані від місцевих поліцейських органів, які передавали щорічно відомості в губернські статистичні комітети; вони склали основу робіт центрального статистичного комітету. Поліція вела власні списки населення і могла порівнювати їхні цифрові дані з такими джерелами, як дворянські родословні книги, консисторські списки духовенства, окладні книги тощо. Автори видання оцінили надані поліцією відомості як ті, що «найбільше наближаються до істини» і навели чотири аргументи на підтвердження свого висновку [Статистические таблицы..., 1863, с. 156–157]. Далі в цій частині знаходимо таблицю з чисельністю міського і сільського населення (а також відсоткове співвідношення між міським і сільським населенням). У Волинській губернії воно складало відповідно 110 245 і 1 418 083 особи, або 7,2% і 92,8% у загальній чисельності населення

губернії [Статистические таблицы..., 1863, с. 182–183].

У розділі «Стани» зазначається, що на кінець 1850-х років в державі налічувалось не менше 68 станових груп, серед яких вісім належало до міських [Статистические таблицы..., 1863, с. 264]. Укладачі звели становий поділ до восьми рубрик: дворянство і чиновники, духовенство всіх конфесій, міські стани, сільські стани, військові стани, «інородці», різночинці або особи, що не належать до вище перелічених груп, іноземні піддані [Статистические таблицы..., 1863, с. 266]. З таблиці «Міські стани» можна дізнатися про чисельність спадкових і особистих почесних «граждан», купців (без поділу на гільдії), міщан, цехових ремісників у Волинській губернії [Статистические таблицы..., 1863, с. 270–271]. Оскільки між поняттями «міські стани» і «міські мешканці» тоді існували суттєві відмінності, то важливу інформацію про соціальну структуру міського населення знаходимо в таблиці «Зведена таблиця основних станів в Європейській Росії», де показано загальну чисельність усіх станових груп у містах Волинської губернії [Статистические таблицы..., 1863, с. 276–291].

У 1840-х – 1850-х роках інформацію про соціально-економічні показники розвитку міст збирав господарський департамент міністерства внутрішніх справ, у складі якого був організований «Тимчасовий відділ для облаштування міського управління і господарства». Поява цього відділу була викликана підготовкою попереднього проекту міської реформи [Дитятин, 1877, с. 384–388]. У 1843 р. був складений «План адміністративної статистики міст», відповідно до якого відділ мав підготувати інвентарний опис кожного міста за такими пунктами: площа і розташування міста та міських земель, населення, будівлі, господарство міських мешканців, навчальні, благочинні і виправні заклади, громадські повинності, міське управління, «обіг сум громадського господарства» (тобто бюджет міста) [План адміністративной..., 1854].

За результатами цієї роботи було опубліковано два статистичні видання: «Громадське облаштування і господарство міст» [Общественное устройство..., 1859] і «Міські поселення в Російській імперії» [Городские поселения..., 1860]. У першій роботі викладені відомості про міські фінанси (доходи, видатки, надлишок або дефіцит, капітали, недоїмки, борги) губернського й повітових міст за 1838–1853 рр. (у першому томі) і за 1854, 1856 – 1858 рр. (у другому). Щодо волинських міст, то в першому томі немає відповідних даних про приватновласницькі міста (у Волинській губернії такими були повітові міста Дубно, Заслав, Острог, Рівне, Старокостянтинів), а в другому, крім міст, додано ще статистичну інформацію про містечка Радзивилів і Олику.

Найбільшу зацікавленість викликає друге видання, оскільки включає докладні результати статистичної роботи господарського департаменту. Довідник «Міські поселення Російської імперії» містить відомості про міські населені пункти по губерніях, розташованих в алфавітному порядку. Матеріал по Волинській губернії опублікований у першому томі

[Городские поселения..., 1860]. Для кожного населеного пункту вказані законодавчі акти, якій вийшли до 1 січня 1860 р. і стосувалися адміністративних питань, будівництва, міських доходів, видатків і повинностей, станових прав міських мешканців. Відомості про населення (відносяться до 1858 р.) були запозичені в центрального статистичного комітету, а про міські бюджети на цей же рік взяті із звітів міських дум. Включення інформації з офіційних документів, які не увійшли в «Полное собрание законов Российской империи», надає цьому виданню ще більшу джерельну цінність. В межах губернії відомості викладені (за абеткою) спочатку про губернське та інші міста, потім про містечка. Довідки про міста структуровані за схемою: рік надання адміністративних функцій, герб, план, будівельна частина, постанови про міські доходи і видатки, пільги, квартирна повинність, міські органи влади, населення і бюджет міста на 1858 р., землі, які належать місту. Щодо містечок, то вказується, в чий власності вони знаходяться.

Ще одна публікація міської статистики також була зумовлена підготовкою реформи міського управління. Перш ніж подати законопроект про самоврядування міст, міністерство вирішило «познайомитися з їхніми місцевими особливостями, і з цією метою вимагало, через губернські начальства, місцеві пропозиції щодо цього предмету, надавши [право] складення цих міркувань, по даній для цього програмі, особливим комісіям із депутатів від міських мешканців, щоб таким чином отримати вірніші відомості про дійсні потреби міст» [Проект представления..., 1877]. Зібраний таким шляхом матеріал увійшов до видання «Економічний стан міських поселень Європейської Росії в 1861 – 1862 рр.» у двох частинах. Дані про міста Волинської губернії опубліковані в першій частині в розділі VIII [Экономическое состояние, 1863].

Програма, за якою були зібрані відомості, включала топографічний опис розташування міста разом із найближчими до нього сільськими поселеннями (хуторами або слободами). Відомості про чисельність жителів вказані як загальні, так і з поділом за станами, при цьому окремо зазначається чисельність жителів, приписаних до міста за останньою десятою ревізією, і окремо – чисельність наявних мешканців у 1861 р., в тому числі офіційно не приписаних; чисельність власників нерухомості в межах міста. Далі подана докладна інформація про міську економіку: торгівлю (загальний обіг, основні товари ввозу і вивозу, вартість купецьких капіталів з поділом за гільдіями, торговельні заклади, базари, ринки, терміни проведення ярмарок, готелі, постоялі двори), ремесло (галузі, кількість ремісничих закладів, чисельність ремісників за спеціальностями, місця збуту ремісничих виробів), фабрики й заводи за галузями (фізичний обсяг виробленої продукції, кількість робітників), промисли, сільськогосподарські заняття мешканців (чисельність зайнятих із поділом на стани). Фінансове становище міста характеризують відомості про доходи і видатки місцевого бюджету (за основними статтями на 1862 р.), капітали і майно міста, про міський благоустрій, видатки на утримання навчальних закладів і лікарень.

Висновки. Отже, до 1870 р. було видано декілька

об'ємних збірників статистичних матеріалів, підготовлених чиновниками міністерства внутрішніх справ. У них міститься важлива інформація, необхідна для дослідження соціально-економічної та культурної історії міст Волинської губернії. Уже в публікаціях 1830-х – 1840-х років знаходимо дані про чисельність населення міст із поділом за станами, кількість житлових, культових і навчальних будівель, торгових і виробничих закладів. Статистичні таблиці, що вийшли друком у наступних десятиліттях, включають широке коло матеріалів економічного характеру, які були запозичені з вірогідного джерела – з додатків до губернаторських звітів імператорові. Увагу привертають додані до них аналітичні статті про адміністративну та економічну класифікацію населених пунктів, методи обліку населення, становий поділ населення у державі.

Найбільшу зацікавленість викликають статистичні видання, підготовлені чиновниками господарського

департаменту міністерства внутрішніх справ у зв'язку з підготовкою попереднього проекту міської реформи. У них містяться ґрунтовні довідки соціально-економічного змісту не тільки про повітові міста, але й про приватновласницькі містечка, що важливо з огляду на їхню кількісну перевагу у структурі міських поселень Волинської губернії. Викладені в цих виданнях відомості, зібрані відповідно до розробленої програми, добре систематизовані.

Загалом аналіз основних статистичних джерел, які характеризують розвиток міст Волинської губернії до реформи 1870 р., належить до складних науково-дослідницьких завдань. До уваги треба брати неоднорідність, неповноту й неточність відомостей, оскільки практика регулярної статистичної звітності місцевих органів влади тільки зароджувалася. У той же час статистичні джерела залишаються дуже значимими для історичної урбаністики.

Список використаних джерел

Высочайше утвержденные правила для Статистического отделения при Совете Министерства внутренних дел и Статистических комитетов в губерниях. 1834. Декабря 20, Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Санкт-Петербург: тип. II Отд. собственной е. и. в. канцелярии, 1835. Т. IX. Отд. 2. № 7684, с. 280–283.

Высшие и центральные государственные учреждения России. 1801 – 1917: в 4 т. Санкт-Петербург: Наука, 2001. Т. 2: Центральные государственные учреждения, 260 с.

Герман, К. Ф., 1819. Статистические исследования относительно Российской империи. Ч. 1. О народонаселении, Санкт-Петербург: Имп. Акад. наук, [2], V, XI, [1], 325, [7] с.

Городские поселения в Российской империи: в 7 т. Санкт-Петербург: тип. общества «Общественная польза», 1860. Т.1: [Арханг., Астрах., Амур., Вилен., Витеб., Владим., Волог., Волын., Воронеж, губ.]. XVI, 587 с.

Дитятин, И. И., 1877. Устройство и управление городов России. Ярославль: тип. П. П. Меркулева; в тип. Г. В. Фальк. Т. 2: Городское самоуправление в настоящем столетии. 4, IV, 565 с.

Добржанський, С., 2019. Міста Волинської губернії у довідкових виданнях другої половини XIX – початку XX ст., *Краєзнавство*, (4), с. 6–14.

Обозрение состояния городов Российской империи в 1833 году, Санкт-Петербург: тип. К. Крайя, 1834, [2], 70, IX с.

Общественное устройство и хозяйство городов: в 2 т., Санкт-Петербург: тип. 2 отд-ния собственной е.и.в. канцелярии 1859. Т.1. 13, 705 с.; Т. 2. [5], 516 с.

Петрова, І., 2008. Військово-топографічні описи XIX ст. як джерело з історії матеріальної та духовної культури українського народу, *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки*, (6), с. 172–181.

Петрова, І., 2013. Реконструкція джерельної бази військово-топографічних описів України кінця 40-х - початку 50-х рр. XIX ст., *Схід*. (5), с. 158–164.

Петрова, І. В., 2019. *Військово-топографічні описи України XIX ст. (методика створення, джерельна база, інформаційні можливості)*, Вінниця: Видавництво ФОП Кушнір Ю. В., 572 с.

Петрова, І., 2020. *Описово-статистичні джерела з історії України останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст.: етапи упорядкування документів*, Вінниця: Видавництво ФОП Кушнір Ю. В., 490 с.

План административной статистики городов. Сборник циркуляров и инструкций Министерства внутренних дел, с учреждения министерства по 1 октября 1853 г., Санкт-Петербург: [Б. м.], 1854. Т. 1. Приложения, с. 268–270.

Проект представления Министерства внутренних дел об устройстве городского общественного управления (составленный в 1864 году). *Материалы, относящиеся до нового общественного устройства в городах империи*, Санкт-Петербург: Хоз. деп. М-ва вн. дел, 1877, Т. 1, с. 173–174.

Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, составленные в Статистическом отделении совета Министерства внутренних дел, Санкт-Петербург: тип. К. Крайя, 1840, 69 с.

Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, Великого княжества Финляндского и Царства Польского, составленные в Статистическом отделении совета Министерства внутренних дел, Санкт-Петербург: тип. К. Крайя, 1842. [1], 74, [2], VI с.

Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, составленные в Статистическом отделении совета Министерства внутренних дел, Санкт-Петербург: тип. Мин-ва внутр. дел, 1852 [1], 39, [4] с.

Статистические таблицы Российской империи, за 1856-й год, составленные и изданные по распоряжению министра внутренних дел, Статистическим отделом Центрального статистического комитета, Санкт-Петербург: тип. II-го отд. собственной е. и. в. канцелярии, 1858. XXI, 300 с.

Статистические таблицы Российской империи, издаваемые по распоряжению министра внутренних дел Центральным статистическим комитетом, Санкт-Петербург: тип. К. Вульфа, 1863. Вып. 2. Наличное население империи за 1858 год. X, 330 с.

[Штер, М. П.], 1829. *Статистическое изображение городов и посадов Российской империи по 1825 год, составленное из официальных сведений под руководством директора департамента полиции исполнительной тайного советника Штера*, Санкт-Петербург: тип. И. Глазунова, 95 с.

Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861–1862 гг.: материалы для составления предложений об улучшении общественного управления в городах, Санкт-Петербург: тип. К. Вульфа, 1863. Ч. 1: [Архангельская – Новгородская], 910 с.

References

Vysochaishe utverzhdeniye pravila dla Statisticheskogo ondeleniia pri Sovete Ministerstva vnutrennikh del i Statisticheskikh komitetov v guberniakh [The highest approved rules for the Statistical Department under the Council of the Ministry of Internal Affairs and the Statistical Committees in the provinces], 1834. December 20, *Polnoie sobraniiye zakonov Rossiiskoi imperii. Sobraniiye vtoroie*, Sankt-Petersburg, 1835, t. IX, otdeleniye 2, № 7684, s. 280–283. (in Russian).

Vysshiie i centralnyie gosudarstvennyie uchrezhdeniia Rossii. 1801–1917: v 4 tomakh. T. 2: Centralnyie gosudarstvennyie uchrezhdeniia [Higher and central government institutions of Russia. 1801–1917: in 4 volumes. V. 2: Central government institutions], Sankt-Petersburg: Nauka, 2001, 260 s. (in Russian).

German, K. F., 1819. *Statisticheskie issledovaniia otositelno Rossiiskoi imperii*. Chast 1. O narodonaselenii [Statistical studies regarding the Russian Empire. Part 1. About population], Sankt-Petersburg: Imperatorskaia Akademiia Nauk, [2], V, XI, [1], 325, [7] s. (in Russian).

Gorodskie poseleniia v Rossiiskoi imperii: v 7 tomakh. T. 1. Arkhangel'skaia, Astrakhanskaia, Amurskaia, Vilenskaia, Vitebskaia, Vladimirskaia, Vologodskaia, Volynskaia, Voronezhskaia gubernii [Urban settlements in the Russian Empire: in 7 volumes. V.1: [Arkhangel'sk, Astrakhan, Amur, Vilna, Vitebsk, Vladimir, Vologda, Volyn, Voronezh provinces], Sankt-Petersburg: tip. obshchestva "Obshchestvennaia polza", 1860, XVI, 587 s. (in Russian).

Ditiatin, I. I., 1877. *Ustroistvo i upravleniie gorodov Rossii*. T. 2: Gorodskoe samouravlenie v nastoiashchem stoletii [Structure and management of Russian cities. T. 2: City government in the present century], Yaroslavl: tip. P.P. Merkuleva; v tip. G. V. Falk, 4, IV, 565 s. (in Russian).

Dobrzhanskii, S., 2019. Mista Volynskoi hubernii u dovidkovykh vydanniakh druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Cities of the Volyn province in reference publications of the second half of the 19th and early 20th centuries], *Kraieznavstvo*, (4), s. 6–14. (in Ukrainian).

Obozreniie sostoianii gorodov Rossiiskoi imperii v 1833 godu [Review of the state of the cities of the Russian Empire in 1833], Sankt-Petersburg: tip. K. Kraiia, 1834, [2], 70, IX s. (in Russian).

Obshchestvennoe ustroistvo i khoziaistvo gorodov: v 2 t. [Social structure and economy of cities: in 2 volumes], Sankt-Petersburg, 1859, t. 1, 13, 705 s.; t. 2, 2, [5], 516 s. (in Russian).

Petrova, I., 2008. Viiskovo-topografichni opisy XIX st. yak dzherelo z istorii materialnoi ta dukhovnoi kultury ukrainskoho narodu [Military topographical descriptions of the 19th century. as a source from the history of the material and spiritual culture of the Ukrainian people], *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriia 6. Istorychni nauky*, (6), s. 172–181. (in Ukrainian).

Petrova, I., 2013. Rekonstruktsiia dzherelnoi bazy viiskovo-topografichnykh opysiv Ukrainy kintsia 40-kh – pochatku 50-kh rr. XIX st. [Reconstruction of the source base of military topographical descriptions of Ukraine in the late 40s - early 50s of the 19th century], *Skhid*, (5), s. 158–164. (in Ukrainian).

Petrova, I., 2019. Viiskovo-topografichni opisy Ukrainy XIX st. (metodyka stvorennya, dzherelna baza, informacii mozhlyvosti) [Military and topographical descriptions of Ukraine in the 19th century. (methodology of creation, source base, information capabilities)], Vinnytsia: Vydavnytstvo FOP Kushnir Yu. V., 572 s. (in Ukrainian).

Petrova, I., 2020. Opysovo-statystychni dzherela z istorii Ukrainy ostannoii chverti XVIII – pershoi polovyny XIX st.: etapy uporiadkuvannia dokumentiv [Descriptive and statistical sources from the history of Ukraine in the last quarter of the 18th – the first half of the 19th century: stages of organizing documents], Vinnytsia: Vydavnytstvo FOP Kushnir Yu. V., 490 s. (in Ukrainian).

Plan administrativnoi statistiki gorodov [Plan of administrative statistics of cities], *Sbornik tsikularov i instruktsii Ministerstva vnutrennikh del, s uchrezhdeniia ministerstva po 1 oktiabria 1853 g.* Sankt-Petersburg, 1854, t. 1: Prilozheniia, s. 268–270. (in Russian).

Proiekt predstavleniia Ministerstva vnutrennikh del ob ustroistve gorodskogo obshchestvennogo upravleniia (sostavlennyi v 1864 godu) [Draft presentation of the Ministry of Internal Affairs on the structure of urban public administration (drawn up in 1864)], *Materialy, otnosiashchiesia do novogo obshchestvennogo ustroistva v gorodakh*, Sankt-Petersburg: Khoziaistvennyi department Ministerstva vnutrennikh del, 1877, t 1, s. 173–174. (in Russian).

Statisticheskie tablitsy o sostoianii gorodov Rossiiskoi imperii, sostavlennyye v Statisticheskom otdelenii soveta Ministerstva vnutrennikh del [Statistical tables on the state of the cities of the Russian Empire, compiled by the Statistical Department of the Council of the Ministry of Internal Affairs], Sankt-Petersburg: tip. K. Kraiia, 1840, 69 s. (in Russian).

Statisticheskie tablitsy o sostoianii gorodov Rossiiskoi imperii, Velikogo kniazhestva Finlandskogo i Tsarstva Polskogo, sostavlennyye v Statisticheskom otdelenii soveta Ministerstva vnutrennikh del [Statistical tables on the state of the cities of the Russian Empire, the Grand Duchy of Finland and the Kingdom of Poland, compiled by the Statistical Department of the Council of the Ministry of Internal Affairs], Sankt-Petersburg: tip. K. Kraiia, 1842, 74, [2], VI s. (in Russian).

Statisticheskie tablitsy o sostoianii gorodov Rossiiskoi imperii, sostavlennyye v Statisticheskom otdelenii soveta Ministerstva vnutrennikh del [Statistical tables on the state of the cities of the Russian Empire, compiled by the Statistical Department of the Council of the Ministry of Internal Affairs], Sankt-Petersburg: tip. Ministerstva vnutrennikh del, 1852, [1], 39, [4] s. (in Russian).

Statisticheskie tablitsy Rossiiskoi imperii, za 1856-i god, sostavlennyye i izdannyye po rasporyazheniiu ministra vnutrennikh del, Statisticheskim otdelom Tsentralnogo statisticheskogo komiteta [Statistical tables of the Russian Empire, for the year 1856, compiled and published by order of the Minister of Internal Affairs, by the Statistical Department of the Central Statistical Committee], Sankt-Petersburg, 1858, XXI, 300 s. (in Russian).

Statisticheskie tablitsy Rossiiskoi imperii, izdavaiemye po rasporyazheniiu ministra vnutrennikh del Tsentralnym statisticheskim komitetom. Vypusk 2: Nalichnoie naseleniie za 1858 god [Statistical tables of the Russian Empire, published by order of the Minister of Internal Affairs by the Central Statistical Committee. Issue 2. Current population of the empire for 1858], Sankt-Petersburg: tip. K. Vulfa, 1863, X, 330 s. (in Russian).

[Sther, M. P.], 1829. Statisticheskoie izobrazheniie gorodov i posadov Rossiiskoi imperii po 1825 god, sostavlennoie iz ofitsialnykh svedenii pod rukovodstvom direktora departamenta polotsii ispolnitelnoi tainogo sovetnika Stehra [Statistical image of the cities and towns of the Russian Empire by 1825, compiled from official information under the leadership of the director of the police department, executive privy councilor Stehr], Sankt-Petersburg: tip. I. Glazunova, 95 s. (in Russian).

Ekonomicheskoe sostoianiiie gorodskikh poselenii Yevropeiskoi Rossii v 1861–1862 gg.: materialy dlia sostavleniia predlozhenii ob ulechshenii obshchestvennogo upravleniia v gorodakh. Chast1:[Arkhangelskaia – Novgorodskaia] [Economic state of urban settlements in European Russia in 1861–1862: materials for drawing up proposals for improving public administration in cities. Part 1: [Arkhangelsk – Novgorod], Sankt-Petersburg: tip. K. Vulfa, 1863, 910 s. (in Russian).

Oksana Karlina

Candidate of History, Docent, Docent of the Department of the Word History, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

GOVERNMENT STATISTICS ON CITIES OF VOLYN PROVINCE (UNTIL THE 1870S)

Statistical editions of the 19th century (until the 1870s), which contain information about Volyn cities, were considered. The stages of the formation of state statistics in the Russian Empire in the context of data collection on urban settlements and the urban economy were singled out. We analyzed in detail the content of statistical sources issued by the Ministry of Internal Affairs and indicated the features and shortcomings of each of these publications. It was noted that the first work of the statistician Karl German was a historical-statistical research of a compilative nature. More extensive statistical information about urban settlements (including those in the Volyn province) was contained in a publication prepared under the leadership of Matvyi Shtern. It served as a foundation for future collections that were printed in the 1830s and 1840s. The urban population's statistical information has been summarized in tabular form. The statistical tables published in 1858 include a wide range of materials about the cities of socio-economic and cultural content, the reliability of which is based on the annual reports of the governors to the emperor. It was emphasized that in the next edition, the compilers did not limit themselves only to compiling tables but also conducted a thorough analysis of them. According to the article, the reform of city administration needed planning work from the central government to gather information about the city's economy. As a result, this led to the creation of two voluminous statistical reference books, which are valuable sources for studying the history of cities before the reform of 1870. It was supplemented by detailed information about the city economy at the beginning of the 1860s contained in another publication prepared by the Ministry of Internal Affairs. It was noted that a researcher dealing with urban issues of the first half of the 19th century must consider the heterogenic, incomplete, and incorrect nature of statistical information due to the lack of consistent practice of keeping state statistics in the Russian Empire. At the same time, statistical sources remain very significant for historical urbanism.

Keywords: Volyn province, statistical sources, urban settlements, Ministry of Internal Affairs, state statistics.